

ly promoted and used the cult of Shevchenko as a prophet, as the father of the people, as the singer of freedom. Figure of Taras was an essential part of the formation of national identity, the struggle for freedom and statehood of Ukraine.

Key words: Taras Shevchenko, cult, prophet, revolution, Ukrainian national liberation movement, autonomy.

Отримано: 22.09.2015

УДК 63(477)«192»

А. А. Лубчинський

СТАН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СКЛАДНИМ РЕМАНЕНТОМ УКРАЇНСЬКОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИКА В 20-х рр. ХХ ст.

Подані в статті матеріали висвітлюють стан забезпечення українських селян складним сільськогосподарським реманентом.

До поняття реманенту, в даному випадку, відносяться засоби праці: сівалки, молотарки тощо. Вони представляють собою цілісні механізовані комплекси, що використовуються на протязі всього, складного, процесу сільськогосподарського виробництва. Також реманентом можна вважати причіпні складні механізовані конструкції: різнопрофільні плуги, борони, культиватори та інші. Які слугують для періодичного та нетривалого використання. Але без них процес сільгоспвиробництва був би надто складним і працездатним, що могло б призвести до збільшення вартості сільськогосподарської продукції.

Дана розвідка призвана розглянути не тільки наявність в українських селян складного реманенту, а й дослідити можливість його придбати. Зрозуміло, що для різних видів сільськогосподарських виробників (селяни-одноосібники різного рівня статку, заможні селяни, колгоспники тощо) існували різні правові можливості і процедури, що супроводжували процес закупівлі складного реманенту.

В запропонованому дослідженні проаналізовано державну політику по відношенню до різних категорій сільськогосподарських виробників щодо сприяння або заборони (повної чи часткової) в придбанні складного реманенту.

Ключові слова: реманент, тяглова сила, трактор, плуг, сівалка, селянин, колгосп, врожайність, врожай, державна допомога, сільськогосподарський виробник, продуктивність праці.

В умовах сучасної реорганізації сільськогосподарського виробництва в Україні потрібно звертати увагу на практику вирішення нагальних проблем у минулому. Навіть якщо раніше відбувались певні прорахунки на сучасному етапі є можливість їх не повторити.

Державна допомога в забезпеченні селян складним (мається на увазі механізованим) реманентом є особливим фактором, адже від кількості та якості сільгоспмашин залежить кількість та якість майбутнього врожаю.

В перше десятиліття радянської влади, державна підтримка селянства щодо придбання ним техніки мала чітко диференційо-

ваний підхід. Він проявлявся у визначенні пріоритетних верств селян, стосовно їх технічного забезпечення, на основі політичної, а не економічної доцільності. На практиці це втілювалося в різних формах: бідний – заможний; колективний – індивідуальний виробник тощо. Головним був соціальний фактор приналежності до різних верств класу селян.

Вивчення доколгоспного періоду буття українського селянства почалося з перших років існування радянської влади.

В 20-х роках ХХ ст. аграрні перетворення та їх вплив на соціально-класову диференціацію селянства в період непу в своїх роботах розглядав М. Гуревич. Він класифікував селянські двори за показниками землекористування, посівів, кількістю тягової сили та за наявним реманентом [1].

В 30-50-х роках вивчення сільського господарства 20-х років проводилось в дусі компартійної системи, тому роботи дослідників даного періоду перебільшено заполітизовані.

Нових обертів набуває процес вивчення періоду непу в 50-80-х роках. Зокрема в 60-70-х р. з'явилися монографії В. Данілова в яких він аналізував матеріально-технічну базу сільського господарства, а також характер соціально-економічних відносин напередодні колективізації [2].

Фундаментальними дослідженнями індивідуального селянського господарства України періоду непу є монографії В. Калініченка, в яких проаналізовано стан індивідуального селянського господарства України в період 1921-1929 рр. [3]. Зокрема в них показано вплив непу на економіку села, детально розглянуто забезпеченість селян худобою, реманентом і навіть будівлями.

У літературі 90-х років принципово по-іншому оцінюються передумови колективізації сільського господарства та згортання непу. Історики Л. Беренштейн, С. Кульчицький, П. Панченко, О. Каденюк які відтворюють та оцінюють процеси економічного розвитку українського села 20-х рр. ХХ ст. [4] Ретельно досліджує стан сільгоспвиробництва Поділля І. Рибак [8].

На початку третього десятиліття дослідники С. Кульчицький, І. Звіркоський, Р. Костенко знову звертають свої погляди до далеких 20-х рр. і по новому оцінюють тогочасні проблеми [5].

Реманент – важливий чинник у селянському господарстві. Без нього неможливе виробництво достатньої кількості сільськогосподарської продукції. Поняття реманенту має на увазі всі технічні засоби, що допомагають селянам у процесі сільгоспвиробництва. Автор прирівнює до реманенту і тягову силу – волів та коней.

Напередодні першої світової війни українські селяни мали можливість придбати знаряддя праці. Але в результаті бойових дій в Україні, пов'язаних із першою світовою війною, визвольними перемогами 1917-1920 рр., недорід 1924 року, в УСРР збільшилась кількість безреманентних господарств. Під час неврожайів 1921-1922 рр. селяни обмінювали реманент на хліб, щоб прогодувати свої сім'ї. Процес збільшення кількості господарств без знарядь для оранки та сівби спостерігався в Україні до 1925 р. Так, у 1923 р.

він становив – 33,8%, у 1925 р. – 41,9% від загальної кількості селянських дворів [6, с.64]. В 1925 р. 33,8% господарств не мали у виробництві будь-якого реманенту, а 52,6% не мали коней. В кожному третьому господарстві мали по одній коняці, 14,4% мали двох коней, а 1,1% господарств мали більше трьох коней. Особливо низьким залишався відсоток інвентаризації серед бідних селян, зокрема 53,9% взагалі не мали будь-якого реманенту, а дві третини були безкінні. 28,2% таких господарств мали одну конячину, 8,3% – мали двох і тільки 0,1% бідняків мали більше трьох коней у господарстві [7, с.15]. Але які ж вони тоді бідняки. У 1927 р. в Україні на кожні 100 господарств не мали реманенту – 38, плугів – 59, борони – 75, сіялок – 6, косарок – 2. 14,5% господарств не мали ніякої худоби, 41,7% – тяглової худоби. З кожних 100 господарств 31 мало одного коня та 18 – мали двох коней. По двох волів мали 5 господарств, а по одній коняці та одному волу – 1 господарство [7, с.66].

У 1928 р. на 100 десятин орної землі припадало в селянських господарствах України, серед усіх категорій селян, в Поліссі – 25, на Лівобережжі – 20, у Степу 15 робочих коней [6, с.59].

Забезпечення селян реманентом в деяких регіонах було катастрофічним. Так на Поділлі на 100 селянських господарств, в середньому, припадало 27 плугів, 4 букери, 61 борона, 6 сіялок, 1 віяка 30 возів [8, с.36-37] тощо. І це тільки у Вінницькому окрузі. Певна кількість господарств була позбавлена елементарних засобів праці. Тому селяни часто брали реманент в оренду, винаймали робочу худобу.

Важливим чинником матеріально-технічного зубожіння селян було те, що вони змушені були розпродувати власний реманент або обмінювати його на продукти харчування в голодні роки, а також несприятливі ціни на сільськогосподарські знаряддя і машини. Великі ціни на трактори були зумовлені тим, що Радянський Союз ще практично не мав машинобудівних підприємств сільськогосподарського напрямку, а ті що діяли були надто малопродуктивними. Більшість знарядь праці вироблялося на рівні натурального господарства, або кустарними умільцями. Обидва цих види забезпечення сільськогосподарського виробника були слабкими і недостатніми для сільгоспвиробництва. В 20-х роках в аграрному секторі України склався дефіцит робочої, тяглової сили. При наявності великої кількості селянських господарств, що не мали коней, великого значення набирало забезпечення аграрного сектора України машинами.

Машинопостачання в Україні здійснювалось через спеціалізовані акціонерні товариства «Село-техніка» (в 1922-1924 рр.), «Плугатар» (в 1926-1928 рр.) та установи сільськогосподарської кооперації – Держсільсклад. З 1924 р. Радянський уряд зобов'язав державні установи і підприємства та кооперативні організації продавати реманент по довоєнних цінах. Для придбання техніки селянам виділялись довгострокові кредити.

Забезпечення аграрного сектору України складною сільськогосподарською технікою на державному рівні вирішувалося за-

купівлею тракторів за кордоном. Цим компенсувалась недостатня кількість вітчизняних тракторів. В 1925 та 1926 рр. в сільське господарство України потрапило 5716 тракторів «Фордзон» та 285 тракторів «Запорожець» [6, с.65].

У цей час для заможних верств селян держава зробила деяку поступку у наданні машинного кредиту, адже ефективність їхньої праці в період розквіту непу була очевидною на відміну від колективних форм господарювання. У 1926-1927 господарчому році 16,6% загальної суми цього виду кредитування було надано колективним господарствам, 8,2% – бідняцьким господарствам, сільська буржуазія, або як їх ще називали, куркулі, отримали 16,5% машинного кредиту і 58,7% машинного кредиту отримали середняцькі та заможні селянські господарства. Але з часом напрямок партії на колективізацію почав обмежувати заможні верстви селянства машинного кредитування. Тому загальна частка кредитування на придбання сільськогосподарської техніки заможними індивідуальними власниками у 1927-1928 господарському році складала 43,3%, а кредитування колгоспів та бідняцьких господарств складала відповідно 44,4% та 12,3% [9, с.38].

Кредити для придбання тракторів надавались за певних умов. Неоднаковою була сума завдатку за придбання техніки. Найбільшу суму передоплати вносили, зрозуміло, індивідуальні виробники сільгосппродукції, і в першу чергу заможні селяни. Остаточний розрахунок з державою за техніку відбувався протягом трьох років.

Загальноновизнаною є теза про осереднячення українського села в середині 20-х років. Питання про стан та перспективи розвитку сільського господарства обговорювалось на Х Всеукраїнському з'їзді Рад в квітні 1927 р. В його резолюції йшла мова про важливість створення сприятливих умов для розвитку індивідуальних селянських господарств. А також, найголовніше, про залучення індивідуальних виробників до колективних форм господарювання для початку на рівні сільськогосподарської кооперації. Осереднячені незаможники не хотіли віддавати своє майно до колективних господарств. Тепер вони були самі собі господарі і тому радянська влада намагалась залучити їх до ефективної праці на користь державних інтересів. Найбільш раціонально могли б функціонувати в українському селі індивідуальні селянські господарства вище середнього рівня маєтності. Саме селяни даного стану є втіленням селянської заповзятливості та працелюбства.

Колгоспи та радгоспи отримували найнижчі відсоткові ставки на машино-тракторні кредити. Оскільки радянська влада вважала їх найперспективнішими формами ведення сільського господарства.

Індивідуальні виробники були змушені купувати складну техніку за готівку, а якщо їм вдавалось отримати кредит то вони були обмежені в часі для сплати кредиту. В умовах нестабільності радянських грошей процес погашення боргу вимагав від одноосібників над зусиль. Пільги в кредитуванні машино-постачання з боку Радянської держави були започатковані не тільки для колек-

тивних господарств, а й для слабких одноосібних бідняцьких та середняцьких господарств.

Для бідняцьких господарств встановлювались принципи пільгового кредитування. Пільги мали досить широкий спектр дії, такі, як знижки відсоткових ставок за позики, збільшення строків виплати позик і т.д., але це могло відбуватися у випадках господарчої необхідності та політичної доцільності. Це є ніщо інше, як конкретне, цілеспрямоване соціально-економічне регулювання розвитку сільгоспвиробництва з боку держави. На думку автора, подібні заходи державних структур могли б призвести до збільшення ефективності сільгоспвиробництва всіма соціальними групами селян.

Також переваги в отриманні кредитів мали ті господарства, що запроваджували, на думку владних структур, найвищі організаційні та технічні методики сільськогосподарського виробництва. Зрозуміло, що такими господарствами були радгоспи, колгоспи, сільськогосподарські комуни та інші форми спільного, колективного обробітку землі.

Важливим заходом, що забезпечував безреманентному селянству обробіток землі, була організація машинно-прокатних пунктів. Техніка в них була різноманітна – від плугів до тракторів. В 1927 р. їх нараховувалось 3488, а в 1928 р. – вже 5424. 19,5% з них діяли при земельних товариствах, 36% – в складі кредитних товариств, 15,7% – при товариствах по виробництву цукру, 5,8% – у колгоспах, 23% – були приписані до агробаз, «сільгоспбудів» та до інших організацій [6, с.67].

З 1928 р. почалися негативні для індивідуального селянського господарства зміни в політиці машинного постачання. У травні 1928 р. Політбюро КП(б)У прийняло резолюцію, яка вимагала заборонити продаж «дефіцитного» сільськогосподарського обладнання одноосібникам, а довгострокові кредити дозволялося видавати тільки колективним покупцям. Згідно з цим рішенням Українська економічна нарада 15 травня того ж року затвердила нові умови кредитування і машинопостачання в республіці. Термін кредитування для середняків скорочувався до 3 років, заможні селяни не кредитувалися, їм реманент відпускався лише за готівку і в останню чергу.

В кінці 20-х років, особливо у 1928-1929 рр., заможні селяни побоювалися набувати складний реманент, щоб їх не зарахували до стану куркулів, проти яких правляча партія оголосила справжню війну. В цілому постачання складною сільськогосподарською технікою як індивідуальних, так і колективних господарств не знищило в Україні дефіциту тяглової сили. Держава проводила курс на підтримку незаможних селян, бідноти, тому заможних індивідуальних господарів можна було залишити і без кредитів, і без техніки, а можна й просто розкуркулити і розподілити їхній реманент і добро між членами КНС, або ж на базі їхнього господарства створити колгосп. За умов подібної політики владних структур – в першу чергу через штучну диференціацію селян на прихильників та противників радянської влади (на основі майнового цензу) – на селі порушувався соціальний баланс. Фаворитизм влади щодо найбідніших верств

селян знищував у селян-господарів почуття мети, задоволення, як морального так і матеріального, від наслідків власної праці.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гуревич М. Состояние сельского хозяйства Украины в 1922-1923 гг. / М. Гуревич. – Х., 1924. – 26 с.; К вопросу о дифференциации крестьянского хозяйства Украины. – Х., 1925. – 57 с.
2. Данилов В. О характере социально-экономических отношений советского крестьянства до коллективизации сельского хозяйства / В. Данилов. – М., 1961. – 28 с.; Советская доколхозная деревня: население, землепользование, хозяйство. – М., 1977. – 60 с.
3. Калініченко В. Селянське господарство України в період непу / В. Калініченко // Історико-економічне дослідження. – Х., 1997. – 150 с.; Селянське господарство України в доколгоспний період (1921-1929). – Х. : Основа, 1991. – 131 с.
4. Каденюк О. Аграрна історія України : навчальний посібник для студентів аграрних вищих навчальних закладів / О. Каденюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2005. – 300 с.
5. Звірківський І. Напрямок державного регулювання розвитку сільсько-го господарства в період непу в Україні / І. Звірківський; Костенко Р. Основні тенденції розвитку сільського господарства в Україні 20-х – на поч. 30-х років / Р. Костенко // Неп в загально історичному контексті : матеріали III Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії 17-18 травня 2001 р. – Черкаси-Мліїв, 2001.
6. Калініченко В.В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921-1929) / В.В. Калініченко. – Х. : Основа, 1991. – 131 с.
7. Беренштейн Л.Ю. Українське село в 20-х – 90-х роках ХХ століття / Л.Ю. Беренштейн, О.С. Каденюк. – К., 2000. – 240 с.
8. Рибак І.В. Повсякденне життя подільського селянина в доколгоспний період (1921-1928 рр.) : монографія / Іван Рибак. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2012. – 164 с.
9. Материалы о состоянии сельского хозяйства Украины и работы на селе. – Х., 1929. – 62 с.

А. Лубчинский

Состояние обеспечения сложным инвентарем украинского сельскохозяйственного производителя в 20-х гг. ХХ ст.

Поданные в статье материалы освещают состояние обеспечения украинских крестьян сложным сельскохозяйственным инвентарем.

К понятию инвентаря, в данном случае, относятся средства труда: сеялки, молотилки и тому подобное. Они представляют собой целостные механизированные комплексы, которые используются на протяжении всего, сложного, процесса сельскохозяйственного производства. Также инвентарем (реманентом) можно считать прицепные сложные механизированные конструкции: разнопрофильные плуги, бороны, культиваторы и другие. Они служат для периодического и непродолжительного использования. Но без них процесс сельхозпроизводства был бы слишком сложным и трудоемким, что могло бы привести к увеличению стоимости сельскохозяйственной продукции.

Данное изыскание призвано рассмотреть не только наличие у украинских крестьян сложного инвентаря, но и исследовать возможность его приобрести. Понятно, что для разных видов сельскохозяйственных производителей (крестьян-единоличников разного

уровня состоятельности, куркули, колхозники и т. п.) существовали разные правовые возможности и процедуры, которые сопро-вождали процесс закупки сложного реманента.

В предложенном исследовании проанализирована государственная политика по отношению к разным категориям сельскохозяйственных производителей относительно содействия или запрета (полного или частичного) в приобретении сложного инвентаря для производственных нужд.

Ключевые слова: инвентарь, тяговая сила, трактор, плуг, селяка, крестьянин, колхоз, урожайность, урожай, государственная помощь, сельскохозяйственный производитель, производительность труда.

A. Lubchynskyu

Support level of Ukrainian agricultural manufacturers with sophisticated remanents in the 20s of the 20th century

The article elucidates support level of Ukrainian peasants with sophisticated remanents.

In this case labour means are seeders, thrashers etc. They represent complete mechanised complexes which are used throughout the whole sophisticated process of agricultural production.

These remanents can include towed mechanised equipment, namely: ploughs, harrows and others which serve for a short term use. But any agricultural production process would be too difficult and labour-consuming without them. It could, in turn, lead to a price rise of farm products.

This research should be considered not only for presence of sophisticated remanents with Ukrainian peasants but as a possibility to buy them. It is clear that there were different legal possibilities and procedures of purchasing sophisticated remanents for different kinds of agricultural manufacturers (peasants – individualists, well-to-do farmers, collective farmers etc.).

The research work contemplates the state policy to different categories of agricultural manufacturers as for their assistance or prohibition (full or partial) to purchase sophisticated remanents.

The author upholds his view that in respect of agricultural production individual farmers at that time were the most productive. Consequently, the state government had to focus on their material and social support but not on unprofitable and subsidized collective and state farms.

Key words: remanent, towing power, tractor, plough, seeders, peasant, collective farm, productivity, crop, crediting, state help, an agricultural manufacturer, efficiency of work.

Отримано: 09.09.2015